

sürdüğünde Hanefîler, lakitin nesep sahibi olmasını kolaylaştırmak amacıyla normal ispat hukuku kurallarını işletmeksin bu mücerret iddiayı çocuğu ona verebilmek için yeterli görürler. Hanefîler bu konuda kıyası terkederek istihnas yoluyla çözümler üretmiştir. Kıyas burada diğer alanlarda olduğu gibi iddianın bir delille ispatını gerektirmekteyse de çocuğu himayede ehliyetsizliği sabit olmadığı sürece iddia sahibinin ikrarının esas alınması çocuk için salt yarar içerdiği ve başka bir şahsa zarar da söz konusu olmadığı için kıyasın gerektirdiği kural terkedilmektedir (Kâsânî, VI, 199). Hanefîler'in bu görüşüne Şâfiî ve Hanbelîler de katılır. İddia sahibinin zimmi olması halinde ise durum kısmen farklıdır. Zimmi iddiasını delille ispat ederse nesebi lehine tescil edildiği gibi çocuk da kendisine verilir. Mücerret iddia sahibi ise sadece nesep hakkı doğar ve çocuğun kural olarak müslüman olduğuna hükmedilerek zimmiye çocuğu yetiştirme (hidâne) hakkı verilmez. Kölenin mücerret iddiasında da çocuğun hürriyet hakkı saklı tutulur. Bu kayıtlar, çocuk için en yararlı olanı bulmak ve ona bu yönde bir gelecek hazırlamak amacıyla. Mâlikî fakihleri ilke olarak lakitin nesebinin delille ispatından yanadır. Birden fazla kimse nesep iddiasında bulunduğu fakihlerin genel görüşü, müslüman-zimmi ayrımı yapılmaksızın normal ispat hukuku kurallarını işletmektir. Şâfiî ve Hanbelîler, nesep tesbitinde fiziksel özelliklere bakarak tesbitte bulunma usulü olan "kıyâfe" gibi özel tekniklerden de yararlanılması taraftarıdır. Hanefîler, nesep iddiasında bulunanların delillerinin eşitliği halinde çocuk için daha yararlı olacağını düşündüklerinden müslümana veya hür kimseye öncelik verirler. Bir kadının lakitin kendi çocuğu olduğunu iddia etmesi halinde ise nesep kocasına bağlanacağı ve onun hukukunu da ilgilendirdiği için kural olarak bu iddiasını delille ispatı istenir.

Lakitin beslenme, giyim, barınma gibi masrafları (nafaka), varsa üzerinde bulunan veya ona hibe edilenler gibi özel malından, değilse bu tür harcamalara tahsis edilmiş vakıflardan, o da yoksa devlet bütçesinden karşılanır. Çocuğu bulan kimse, hâkimden izin alarak bulduğ sonrasını geri istemek üzere kendi malından harcama yapabilir. Böyle bir izin alınmazsa yapılan harcama çocuk lehine teberru sayılır.

Lakitin bulunduğu bölgeden başka bir yere götürülmesinin hangi durumda câiz olacağına dair özellikle Şâfiî ve Hanbelî mezheplerindeki tartışmalar ve kısıtlayıcı

hükümler, gerek çocuğun bulunduğu mahalden uzağa götürülmeyip nesebinin ve ailesinin ortaya çıkmasına imkân hazırlamayı, gerekse şehirde bulunan çocuğun köye ve günlük hayat standardı daha düşük bir yere götürülmesinde veya uzak bir bölgeye götürülüp köleleştirilmesinin kolaylaşmasında olduğu gibi çocuğun hak kaybına uğramasını önlemeyi amaçlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Nikâh", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; İbn Mâce, "Nikâh", 15; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, Kahire 1389/1969, IX, 162-166; Şîrâzî, *el-Mühazzebe*, II, 434-440; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 209-221; Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 197-200; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 255-256; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Kahire 1389/1969, VI, 112-136; Üsrüşenî, *Ahkâmü's-şığâr*, Beyrut 1418/1997; Nevevî, *Rauzatü'l-âlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecîd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, IV, 483-518; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 224-225; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), V, 342-348; Erdebilî, *el-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*, Kahire 1390/1970, I, 670-675; Rassâ', *Şerhu Hudûdi İbn 'Arafe*, Muhammediye 1412/1992, s. 612-613; Haccâvî, *el-İknâ'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), IV, 405-410; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 155-161; Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî, *Tenvirü'l-ebşâr* (İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* [Kahire] içinde), IV, 269; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, V, 446-464; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), IV, 269-275; Bilmen, *Kamus*, VII, 228-241; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fi'l-İslâm*, Beyrut 1397/1977, s. 709-712; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Beyrut 1403/1983, s. 319-322; Abdülkerim Zeydân, *Mecmû'a Buhûş fıkhiyye*, Bağdad 1407/1986, s. 351-374; Saffet Köse, *İslam Hukukunda Bulunmuş Mal ve Çocuk* (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Âmâl Yâsin Abdülmü'tî el-Bündârî, *et-Teşrî'u'l-İslâmî fi ri'âyeti'l-lakiğ ve hüfzü'l-lukağa* (doktora tezi, 1988), Câmi'atü'l-Ezher Fer'u'l-benât, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, nr. 250; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Çocuk*, İstanbul 1990, s. 193-205; Meryem Ahmed ed-Dağistânî, *Ahkâmü'l-lakiğ fi'l-İslâm*, Kahire 1413/1992; E. Pritsch - O. Spies, "İslam Hukukunda Kâsânî'ye Göre Bulunmuş Çocuk" (trc. Sabri Şakir Ansay), *AÜİFD*, IV/1-2 (1955), s. 13-15; A. M. Delcambre, "Lakiğ", *EP* (İng.), V, 639; "Lakiğ", *Mu.F*, XXXV, 310-325.

SAFFET KÖSE

LA'L (ل)

Klasik Türk edebiyatında
adından en fazla bahsedilen
kıymetli bir taş.

Yakut cinsinden parlak kırmızı renkli ve saydam bir cevher olan la'l ham maddesi billürleşmiş alüminyum oksididir (grena, spinal); Seylan taşı olarak da bilinir. Ahd-i

Atîk'in birkaç yerinde adı anılan la'l'in (meselâ bk. Eyub, 28/18) İbrânîce'den lâl şeklinde Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçtiği sanılmaktadır (Dihhudâ, XXII, 222). Abbâsî hilâfetine ilk dönemlerine kadar bilinmeyen bu kıymetli taş rivayete göre büyük bir deprem sonucu Bedahşan yakınlarındaki Sekenan (?) dağının yarılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kadınlar, adını çıkardığı yere nisbetle alan bu kırmızı taşın daha ziyade açık tonlarından küpe yapmayı âdet edinince değeri artmış ve mücevherattan sayılmaya başlanmıştır. Dihhudâ'nın çeşitli kaynaklardan derlediği bilgilere göre la'l'in nar tanesi, erguvan ve pembe menekşe renginde görüldüğü, yakuttan daha yumuşak ve daha açık renkte tabiatının mutedil, germî ve huşkî olduğu, kalp, zihin ve görme melekesine faydası dokunduğu, şehveti tahrik ettiği, üstünde la'l bulunan kişinin korkulu rüya görmediği, sevdâvî rahatsızlıklara iyi geldiği ve şerbet yapılarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (a.g.e., XXII, 222-223). La'l'in oluşumuyla ilgili bir efsaneye göre ise yerden beyaz renkte çıkarılan taş taze kana bulanıp güneşte kurumaya bırakılarak renklendirilmiştir (Sûdî, I, 79).

Yakutun bir çeşidi olan la'l açık kırmızı renginden bilinir. La'l kelimesiyle kurulmuş tamlamalarda pembe rengin ön plana çıkarılması bu sebeptendir. La'l-i rummânî (nar tanesi renginde la'l), la'l-i âbdâr (şeffaf, açık renkli la'l), la'l-i piyâzegî (kırmızı renkli la'l), la'l-i revân (üzüm şarabı renginde la'l), la'l-i böyreğ (güneş kızılı la'l), la'l-i hoş-âb (berrak la'l) renginin çeşitli tonlarını ifade eden tamlamalardır. Son tamlama sevgilinin dudağından kinaye olup dudak rengi olan pembeyi ön plana çıkarır.

Eskiden beri kemer, gerdanlık, yüzük, küpe, kadeh, hokka vb. eşya yapımı ile cilt süslemelerinde kullanılan la'l divan şiirinde daha ziyade Bedahşan adıyla birlikte anılır (la'l-i Bedahşî, la'l-i Bedahşânî vb.). Bu bölgede çıkarılan bir tür pembe yakuta bedahş adının verilmesi de (DîA, V, 291) şairlerin la'l ile bedahş (bedahşan = yakutlar) birlikte kullanmalarına ve bedahşan kelimesiyle zaman zaman her iki mânâyı da kastederek sanat göstermelerine yol açmıştır: Nakkâş bilindi nakş içinde / La'l oldu iyan bedahş içinde (Nesîmî).

La'l, Şark edebiyatlarında hemen daima sevgilinin dudağı yerine bir mazmun olarak kullanılmıştır. Şairler "leb-i la'l" yerine mecâz-i örfî yoluyla yalnızca la'l de-

diklerinde pembe dudak anlaşılır: "Can-fedâ-yı la'liyim bir dilber-i can-perverin / İstemem ben Hızır'ın olsun çeşme-i âb-ı hayât" (Fuzûlî). Klasik şiirde la'l kelimesi "dudak" yerine zikredilirken genellikle tamlama halinde bulunur: La'l-i dür-efşân (arasından inci gibi dişlerin görüldüğü dudak), la'l-i kehrûbâ (kırmızı dudak), la'l-i meygûn (şarap renkli dudak), la'l-i nâb (pembe dudak), la'l-i şeker-bâr (tatlı sözler söyleyen dudak), la'l-i gül-feşân (gül saçan dudak) bunlardandır: "Elin elimde saçın târumâr sinemde / Gözüm gözünde le-bim la'l-i gül-feşânında" (Tevfik Fikret).

La'l'in edebiyatta benzetme unsuru olarak kullanıldığı bir başka madde de şaraptır ve Benzetme yönü yine la'l'in rengidir. Mey-i la'l-gûn (la'l renkli şarap), la'l-i müzâb (erimiş la'l gibi olan şarap), la'l-i revân (akan la'l, şarap), şarab-ı la'l (la'l renkli şarap) gibi tamlamalar bu ilgiyi gösterir: "İçelim la'l-i müzâbı şaçalım cür'aları / Hâk-i gülzârı bugün kân-ı Bedahşân edelim" (Bâkî).

Edebiyatta la'l'in kana benzetilmesi de yine rengi dolayısıyladır. Özellikle aşıkın kanlı göz yaşı la'l kadar değerlidir. Ahmed Paşa'nın şu beytinde kan oturmaş gözler yakuta, akan yaşlar da la'le benzetilir: "Uş eşk kârbân-ı Bedahşân-ı dîdeden / Rûm'a katar-ı la'l ile dür armağan çeker."

Eski astroloji ilmine göre güneş ve bazı yıldızlar madenler üzerine tesir ederek onların mahiyetlerini değiştirir. Bedahşân'da çıkarılan la'l de önce beyaz renkte bir taş iken bu bölgede Süheyl yıldızının etkisiyle kızarıp değerli bir cevher olmuş: "Süheyl'in pertevi seng-i bedahşî la'l eder lâkin / Gözüm yaşını yâkût eyledi dürr-i benâgûşu" (Hayâlî Bey).

La'l Bedahşân'da kayaların içinde saklı olduğundan şair onun meydana çıkarılması için önce kayanın kırılması, sonra da çiğer kanıyla boyanıp güneş ışığında bekletilmesi gerektiğini düşünür: "Göz yu-munca her müjem yüz hûn-ı dil peydâ eder / Tîşe bir la'l almağa bin kez leb-i kâ-nı öper" (Hayâlî Bey). Özellikle la'l'in çiğer kanıyla güneşte pişirilmesi, çile ve gam çekmesi âşığın haline benzetildiğinden ortaya la'l-âşik münasebeti çıkmıştır. Bu düşünceden yola çıkılarak Farsça'da "Taş sabır ile la'olur" şeklindeki (Türkçe'deki "Koruk sabır ile helva olur" karşılığı) atasözü doğmuştur. Divan şiirinde la'l kelimesinin geçtiği yerlerde dudak, renk, kan, şarap, Bedahşân, bedahş gibi ilgili kelimeler de zikredilerek teşbih, tenasüp, leff ü neşr vb. edebî sanatlar yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ferheng-i Fârsî, III, 3596-3597; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 327; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 320; Südi, *Şerh-i Divân-ı Hâfız-ı Şirâzî*, İstanbul 1288, I, 79; J. Chevalier – A. Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, Paris 1969, IV, 131; Mehmet Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 70, 142, 167, 169; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 83, 259, 267, 320, 368, 444, 509, 512, 519; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 162-163; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 131; II, 75-76; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 91; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 71, 273-274; Z. Vesel, "Sur la terminologie des gemmes: Yâkut et la'l chez les auteurs persans", *Slr.*, XIV/2 (1985), s. 147-155; Barthold, "Bedahşân", *IA*, II, 435; Pakalın, II, 353; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXII, 221-226; Mehmet Saray, "Bedahşân", *DİA*, V, 291-292; Mustafa Uzun, "Bedahşân", *a.e.*, V, 292-293; Mustafa Kutlu, "La'l", *TDEA*, VI, 62-63; *ML*, VII, 781-782.

İSKENDER PALA

LALA

Osmanlılar'da şehzadelerin yetiştirilmesinden sorumlu görevli.

Farsça olan lâlâ kelimesi sözlükte "kul, köle; efendinin çocuğuna bakmakla yükümlü hizmetkâr" anlamına gelir. Tarihî seyir içerisinde zamanla ileri gelenlerin, varlıklı kişilerin, yüksek dereceli idarecilerin, bey, han, hükümdar çocuklarının eğitimiyle ilgilenen, onlara yönetim sanatını öğreten, her türlü bakımından ve yetiştirmesinden sorumlu olan kişileri ifade eden bir mânâ kazanmıştır. Böylece daha önceki atabeglik kurumunun bir benzeri olarak gelişme göstermiş, ancak bu kurum kadar siyasî bir niteliğe sahip olmamıştır (bk. ATABEG).

Lala kelimesinin Anadolu'da Farsça'nın etkisiyle XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı sanılmaktadır. Kelimenin atabeglik sıfatını kazanması muhtemelen XV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Aslında atabegin lalalığa dönüşmesi yahut ikisinin aynı anlamda kullanılmasıyla ilgili kayıtlara XIV. yüzyılda rastlanır. Anadolu Selçuklu kaynaklarında lala ve atabeg kelimelerinin birlikte geçtiği dikkati çeker (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 79). Yine Memlükler'de, Akkoyunlu-Karakoyunlular'da lala tabiri hem sultan hem de ümerâ çocuklarını eğiten kimseler için kullanılmıştır (*a.g.e.*, s. 273, 318). Anadolu sahasında eserini XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alan Eflâkî lala kelimesine yer ver-

miştir. Aynı şekilde İbn Bîbî ve Aksarâyî'nin eserlerinde de lala kelimesi geçmektedir. Bu durum lalanın atabeg karşılığı olarak yerleştiğini gösterir. Fakat atabeglik gibi siyasî bir kurum özelliğine sahip olmadığından Osmanlılar'da lala kelimesi atabeg kavramı içerisinde veliahdın, hatta tahta geçen hükümdarın nâibi, onun yerine devleti idare eden kişi niteliğini hiçbir zaman kazanmamıştır.

İlk Osmanlı kaynaklarında atabeg ve lala kelimelerine bir arada rastlanmaktadır. XV. yüzyıl tarihçilerinden Tursun Bey, Manisa'ya gönderilen Şehzade Mehmed'e (Fâtih Sultan Mehmed) Zağanos Paşa'nın "atabeg koşulduğunu" yazar (*Tarih-i Ebû'l-Feth*, s. 36). II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'tan söz ederken de onun lalasının Karagöz Bey olduğunu belirtir (*a.g.e.*, s. 207). II. Murad'ın gazâlarını anlatan anonim bir eserde gerek Çandarlı Halil Paşa gerekse Şâhin Paşa için lala tabiri sıkça geçer (*Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân*, s. 33, 56, 66). Yine burada, Şehzade Mehmed'in Manisa'ya gönderilmesinden sonra onun bölgedeki idareciliğini kendisine refakat eden iki lalasıyla (Kasaboğlu Mahmud Bey ve Nişancı İbrâhim Bey) danışarak yapmakta olduğundan bahsedilir (*a.g.e.*, s. 2). Bu kayıtlara rağmen bir kurum olarak lalalığın Osmanlılar'da ne zaman ortaya çıktığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bazı araştırmacılar bunun I. Murad devrinde bir müessese haline geldiğini kaydeder.

Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanun-nâmesi, şehzade lalalığının resmî bir nitelik kazanmış olduğunun ilk önemli ve açık belgesini oluşturur. Burada lalalık makamının protokoldeki derecesine işaret edilir ve yerinin mal defterdarının altında olduğu belirtilir. Bu durum, bir taşra görevi olması dolayısıyla lalalığın Osmanlı merkezî bürokratik yapılanmasının ve hiyerarşisinin altında bulunduğunu gösterir. Ancak daha sonra bu makamın giderek XVI. yüzyılda önem kazandığı ve ileri derecelere ulaştığı anlaşılmaktadır. Lala elkabındaki değişimler bunun bir göstergesidir.

Osmanlı şehzadelerinin sancağa çıkışları ve bulundukları bölgede idarecilik (sancak beyliği) yapmaları sebebiyle lalalar sadece onların eğitiminden değil aynı zamanda mahallî idareden de sorumlu bir vasıf kazanmıştır. Taşra yönetiminde şehzadenin maiyetinde bulunan görevli-